

De voet van de Oude Benoorden Rijnse Wendeldijk teruggevonden?

Aad van der Geest

Zoals de titel al doet vermoeden is de voet van de oude Wendeldijk lange tijd niet traceerbaar geweest. In feite is het hele traject van deze voormalige oude dijk aan speculatie onderhevig. Het gaat hier om de oude Wendeldijk van het benoordenrijnse deel van wat we tegenwoordig het Hoogheemraadschap van Rijnland noemen. Die Wendeldijk wordt meestal gesitueerd aan de zuidkant van het voormalige 'Leijdsche Meer', dat in 1248 voor het eerst vermeld wordt als 'Flumen Leyhenmeer'¹. De stormvloed van 20 november 1248 moet verantwoordelijk worden geacht om de (toen nog)? veenstroom 'Leythe' te transformeren naar het 'Leythenmeer', maar niet onmogelijk was deze transformatie al eerder in gang getreden. Op 22 november, slechts twee dagen na de stormvloed van 20 november geeft graaf Willem II de Novaaltieden van de aan de abdij Egmond behorende kerken van Noordwijk, Voorhout en Sassenheim, aan abt Lubbert van de abdij Egmond. De parochies van deze kerken omvatten; Noordwijk plus Noordwijkerhout, Voorhout, en Sassenheim inclusief Lisse, De Kaag en Cleijn Burgherveen. De abdij Egmond had dringend geld nodig om de verwoestingen van de stormvloed in de eigen regio te kunnen herstellen. Het lijkt onmogelijk dat de vergroting van de veenstroom 'Leythe' binnen twee dagen na de stormvloed al geleid zou kunnen hebben tot de oorkonde van 22 november. Zo snel ging dat in die dagen nu ook weer niet, zodat we er in principe eigenlijk vanuit moeten gaan dat die vergroting van de veenstroom 'Leythe' al enige tijd de vormen van een beginnend veenmeertje aangenomen zou kunnen hebben.

decimas novalium que rodrlant vulgariter appellantur de Voirholt, de Noirteche et de Sassenem ecclesiarum, que ad predictam ecclesiam Hecmundensem⁴ pertinent pleno iure, cultas et in posterum excolendas, a terminis dictarum ecclesiarum usque ad medietatem silve que Alardes rode 30
dicitur et a salso mari usque ad flumen Leythenmeer⁴, abbati et conventui Hecmundensi/ duximus liberaliter conferendas et, ut nostra et nostrorum iugis ibidem memoria vigeat, iure proprietario in perpetuum possidendas. Nulli ergo hominum liceat hanc paginam nostre concessionis infringere vel ei ausu temerario contraire; si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem regiam se noverit incurrisse. 35

Fragment van de Oorkonde van 22 november 1248, waarin graaf Willem II de novaaltieden aan de abdij Egmond geeft. Dit behelsde het 10e deel van de opbrengst van de nieuw onontgonnen grond in de strandvlakten en de venen in het oostelijke achterland, vanaf halverwege het bos Alardesrode? en van de zee tot aan de Flumen Leythenmeer.

De Wendeldijk, wordt echter al in 1226 vermeld² als vier personen van de bisschop van Utrecht, Otto II en vier personen van graaf Floris IV van Holland, moesten beslissen over de aanleg van zeven sluizen, bij een plaats die *Wendeldijk* wordt genoemd. De hamvraag was, wie er drie en wie er vier sluizen aan moest leggen. Als de sluizen vóór Pinksteren 1226 (Zondag 31 mei) niet af waren, mocht de graaf van Holland de Zwammerdam afsluiten. Waarover later meer. De oorkonde toont mijns inziens wel aan dat de locatie ge-naamd Wendeldijk al bestaan moet hebben en er daarom eerder was dan het Leidsemeer. Een dijk, inclusief zeven sluizen, aanleggen tussen 26 januari en 31 mei, met het handje en deels in de winter, dat zal toch be-slist wel teveel gevraagd zijn geweest. We gaan hier het beste van een restveendijk uit. Deze dijk moest in principe het drang, kwel en ander opgestuwd water vanuit het noorden tegen houden voor behoud van het al bewoonbare en ontgonnen achterland. Een vroege vermelding op een lijst uit 1063 geeft *Liethemuthon*³ aan, als plaats waar klooster Echternach het recht op de helft van de kapel aldaar zou hebben. Letterlijk betekent de naam, monding van de *Liethe of Leithe*. Waar die desbetreffende monding dan wel in uit kwam, of waar die Leithe nu wel helemaal ooit stroomde, blijft in nevelen gehuld. Wel is intussen duidelijk dat het Leidse-meer naar de veenstroom 'Leithe' is vernoemd en niet naar de stad Leiden, zoals vaak wordt verondersteld,

¹. Dr. A.C.F. Koch, Oorkondenboek *Holland en Zeeland tot 1299*, Nr. 792, 22 november 1248. M. Nijhoff 's-Gravenhage 1970

². Dr. A.C.F. Koch, O.H.Z. nr. 452, 26 januari 1226

³. Dr. Mr. S. Muller Fz. en Dr. A.C. Bouman, Oorkondeboek *Sticht Utrecht tot 1301 deel 1*, nr. 225, 28 december 1063, Oosthoek Utrecht 1920. De lijst geeft een hele reeks vroege vermeldingen van kerken en kapellen in het westelijk kustgebied aan van Flarding (Vlaardingen) tot aan Vronlo (St. Pancras)

zoals het *Haarlemmermeer* wel naar de stad Haarlem is vernoemd. We hebben dus twee vermeldingen waar-in het woord *Leithe* voorkomt, in ongeveer dezelfde regio, met ten zuiden daarvan een vermelding van een *Wendeldijk* met een datering van 1226, dus ver vóór 1248. Maar wat is nu eigenlijk een *Wendeldijk* en waartoe diende het eigenlijk? Wanneer kan dit illustere waterstaatkundige werk zijn aangelegd en hoe lang is deze dijk dan al niet zoek, en waar begon dit vermaledijde stuk aardwerk nu helemaal?

Een Sidewende of Wendeldijk

Een *Wendeldijk* is een dijk die zich terzijde van de hoofddijk wendt. In dit geval is de hoofddijk te vereenzelvigen met de meest oostelijke strandwal *Sassenheim-Lisse*, zoals we verderop zullen gaan zien. Deze *Wendeldijk* trok als het ware een fysieke lijn vanaf het strandwallenlandschap, oostwaarts het veenlandschap in. Een samenloop van omstandigheden noopte de bevolking aan de westkust van het oude graafschap Holland haar blik te richten op deze veenlandschappen ten oosten van die oude strandwallen. Dit veen bevond zich zowel ten noorden als ten zuiden van de Rijn. De groeiende bevolking aan de kust werd als het ware naar het achterland gedwongen. Dit kwam vooral door de vorming van de jonge of nieuwe duinen, met de daaraan gepaard gaande overstuivingen van akkers en graslanden aan de kust. Al in 985 gaf Otto III de wil-dernisregalen aan graaf Dirk II⁴. Klimatologische omstandigheden waren hier debet aan, en dit fenomeen dat al in de vroege 10^e eeuw een aanvang nam, zou een slordige 300 tot 350 jaar aanhouden en mogelijk nog wel langer. Op het vruchtbare veen was het echter goed mogelijk om graan te verbouwen, maar het diende hiertoe wel eerst ontwaterd te worden. Graan groeit het beste als de grond niet al te vochtig is en veen houdt van nature nu eenmaal veel vocht vast. De vroege bevolking van de meest oostelijke strandwallen was hen al voorgegaan en dit is hier en daar nog steeds zichtbaar aan de oorspronkelijke blokverkaveling die tegen het oude cultuurland aan lag en ligt. In de latere middeleeuwen maakte men echter gebruik van de zogeheten opstreckende strokenverkaveling. Hierbij groef men evenwijdig en op gelijke afstand van elkaar afwate-ringssloten haaks op een rivier of een reeds bestaande veenwatering, die dan als ontginningsas diende. Aan het eind van zo'n ontginning groef men dan een nieuwe veenwatering die vervolgens weer als een volgende ontginningsas kon dienen als de tijd daarom vroeg. Dit was allemaal rechtmatig vastgesteld en beschreven in 'Het Recht van opstrek'⁵. Het ontginnings en afwateringssysteem zou voor een bepaalde periode afdoende blijken, maar na verloop van tijd zou de waterhuishouding toch steeds problematischer gaan worden.

Een mooi voorbeeld van blokverkaveling. Dit is in Humsterland In Groningen. Foto; Paul Paris les images

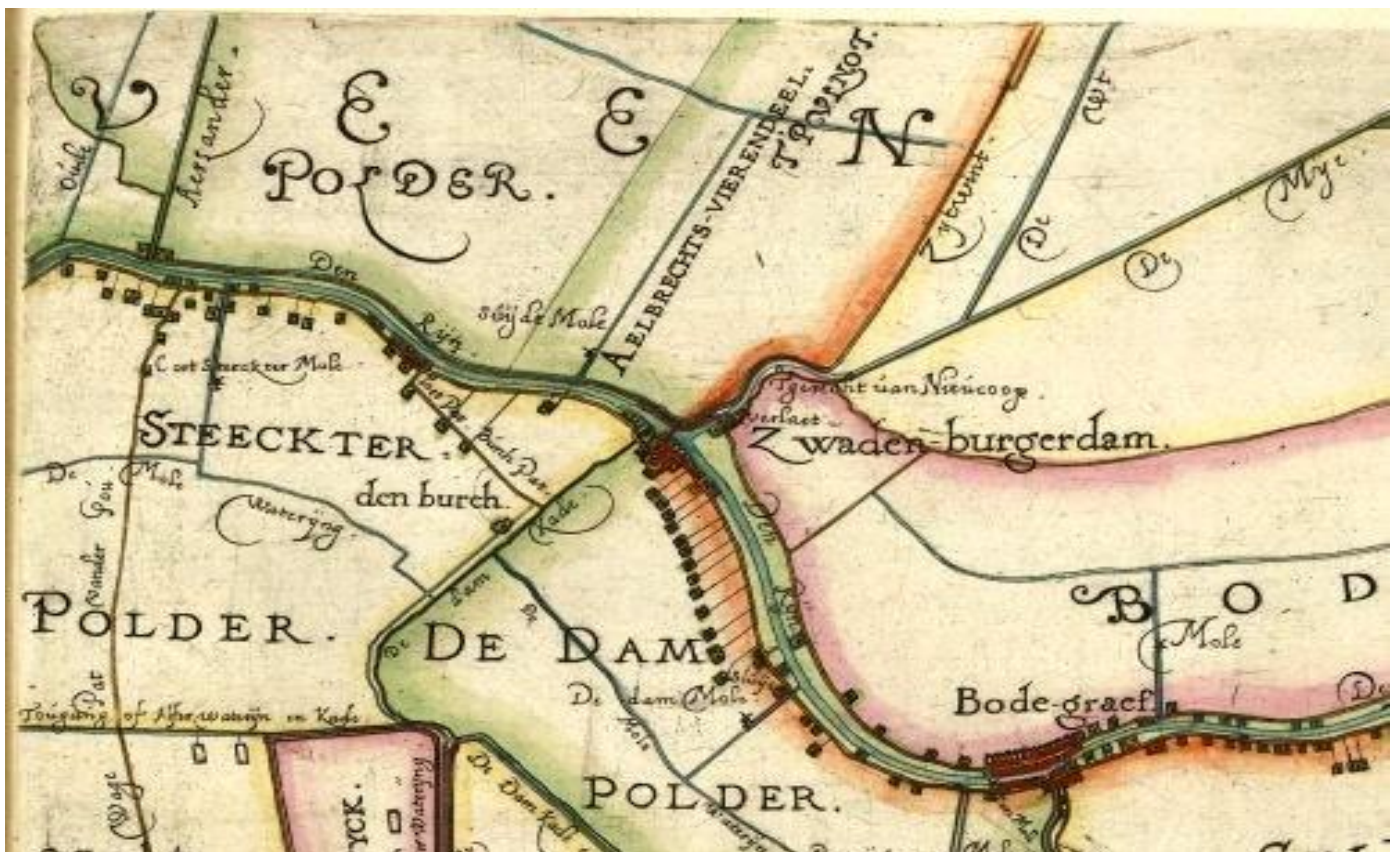
Opstreckende strokenverkaveling. Dit is de Noordzijdsekade in de Lopikerwaard in Utrecht. Foto; SiebeSwartphotoshelter

⁴ O. Oppermann, *Fontes Egmundenses*, *Historisch Genootschap Utrecht*, 3^e serie nr.61 25 augustus 985. Pagina 217, Kemink en Zn. N.V. Utrecht 1933

⁵ Het recht van opstrek hield letterlijk in, dat men het recht had om de gronden achter zijn land te ontginnen en in bezit te nemen. Het moest daartoe wel omsloten worden door het verlengde van de grenssloten van iedere aanpalende eigenaar.

Als gevolg van de ontwatering klonk het veen in, en daalde het maaiveld. Ook verdroogde de bovenkant van het veen door de invloed van wind en zon (oxidatie), en werd vervolgens door de wind weggeblazen. Dit alles zorgde ervoor dat het landoppervlak uiteindelijk steeds dichterbij het niveau van het buitenwater zou geraken. Men begon lokaal met (rest)veendijkjes te werken om het water buiten te houden. Wat in de 10e en 11e eeuw nog zo gewoon leek, bleek een goede 150 à 200 jaar later niet meer zo eenvoudig uitvoerbaar. Bemoeienissen van lokale en regionale overheden bleken onvermijdelijk en zo ontstonden onderlinge afspraken en organisaties. Als rond 1163 de Rijnmond bij Katwijk definitief verzand heeft het graafschap Hol-land pas echt een probleem met de afvoer van het overtollige water.

De eerste oplossing bestond uit het tegenhouden van het Rijnwater vanuit Utrecht, met een dam in de Rijn, iets westelijk van de punt waar de Meije hierin uitkwam. Deze dam werd dan ook vernoemd naar die uitwatering (=Suwaede)⁶ *De Suadenburgherdam*. Het vaak aangehaalde thema 'grens' dienen we het best te vergeten. De oostgrens van Holland zal zich destijds onofficieel nog tot rond het voormalig Romeinse castellum 'Nigro Pullum' in het huidige Zwammerdam uitgestrekt hebben. In 1165 heet het dan ook *In Steckede of Suadenburgh* als Frederik I Barbarossa, de Hollandse graaf Floris III beveelt de dam te verwijderen, om Utrecht van zijn water te verlossen. De (Hollandse) insteek in wat waarschijnlijk nog als Utrechts grondgebied aangemerkt moet zijn geworden, maar waarbij een brutale Hollandse oostwaarts gerichte expansiedrift al voelbaar is. Het zou niet de laatste keer zijn dat de grens naar het oosten opschoof. Het voormalig Romeinse castellum *Nigro Pullum* en de uitwatering van de Meije dienden een strategisch doel. Ook is er bij de dam al direct een, uit plaggen (?) opgeworpen sterkte gerealiseerd, gezien het element *Burgh* in de naam *Suadenburgh*. Het zal ongetwijfeld de wens der gedachte zijn geweest dat het tegengehouden Rijnwater uit Utrecht via de Meije terug zou vloeien naar dat Utrechts grondgebied.

De Zwaden-burgherdam met rechtsboven de 'Meije' die hier al zichtbaar gekanaliseerd is. Links daarvan zien we de 'Zijtwint', de huidige Ziendeweg en de Damkade aan deze kant. De brug uit de 17^e eeuw is iets westelijk van de uitmonding bij het Verlaat, dwars op de Rijn nog enigszins herkenbaar. Niet ver daarvan zal ooit de oorspronkelijke dam gelegen hebben. 'den burch' is de plek van het voormalig Romeins castellum 'Nigro Pullum'. Kaart; Floris Balthasars 1615 HHR A-4077

⁶ W.J.J Pijnenburg en T.H. Schoonheim *Middel nederlandse Lexicon, Schiphouwer en Brinkman Amsterdam 1997*, pagina 198

Suade/Suwaede betekent hier uitwatering en niet grens. De moderne naam is 'Suatie(sluis)'. Veel namen die met Sw/Zw beginnen, zoals Zwolle, Swalmen, Zwaluwe, Zwaag, Zwake, Zwet etc. hebben van oorsprong iets met water van doen.

Deze dam zal zich logischerwijs niet slechts hebben toegespitst op de blokkering van het Rijnwater bij het huidige Zwammerdam alleen. Bij hoge waterstanden zou het Rijnwater er links en rechts omheen gestroomd zijn. Er moeten noord en zuidwaarts gerichte waterstaatkundige werken geweest zijn om het water te kunnen weren⁷. Dat ze er gekomen zijn valt af te leiden uit de latere namen 'Ziende' aan de noordkant en 'Damka-de' aan de zuidkant van de Rijn. De ziende (Zijtwint) zal oorspronkelijk een traject aan dijkwerken geweest zijn dat via het huidige Nieuwkoop op de één of andere manier richting het nog woeste veenland in het noorden gelopen zal hebben. De Zierendeweg die bij Nieuwkoop richting Zevenhoven overgaat in een oude landscheiding zou er een overblijfsel van kunnen zijn. Deze landscheiding zette zich later in de 13e eeuw via Kudelstaart en Aalsmeer voort, richting Haarlemmerdijk, de zeedijk aan het IJ. Aan de zuidkant van de Rijn, bij Zwammerdam bevindt zich nog steeds de Damkade. Dit kan de voet geweest zijn van een traject aan dijkwerken dat zich via Voshol en de Zijdeweg (Sidewende) bij Tempel, ook later door het polderland richting Waddinxveen geslingerd kan hebben. Dit geheel aan dijkwerken, van de zeedijk aan het IJ, westelijk van Amsterdam, tot ergens in de buurt van Waddinxveen, wordt in 1253 bestempeld als; **Suadenburgher-dam**. De opening in de dam bij de plaats Zwammerdam zelf, was slechts het wel of niet beheersbare door-laatzpunt van het Rijnwater. De **zijdwinde** of **ovenzijdwinde** is de latere landscheiding tussen Rijnland enerzijds en Delfland en Schieland anderzijds⁸. Deze landscheiding liep van Waddinxveen tot aan het huidige Duindicht bij Wassenaar. In het noorden was Rijnland beschermt door de **Velserdijk**, **Sparendam(merdijk)** en de **Haarlemmerzeedijk**.

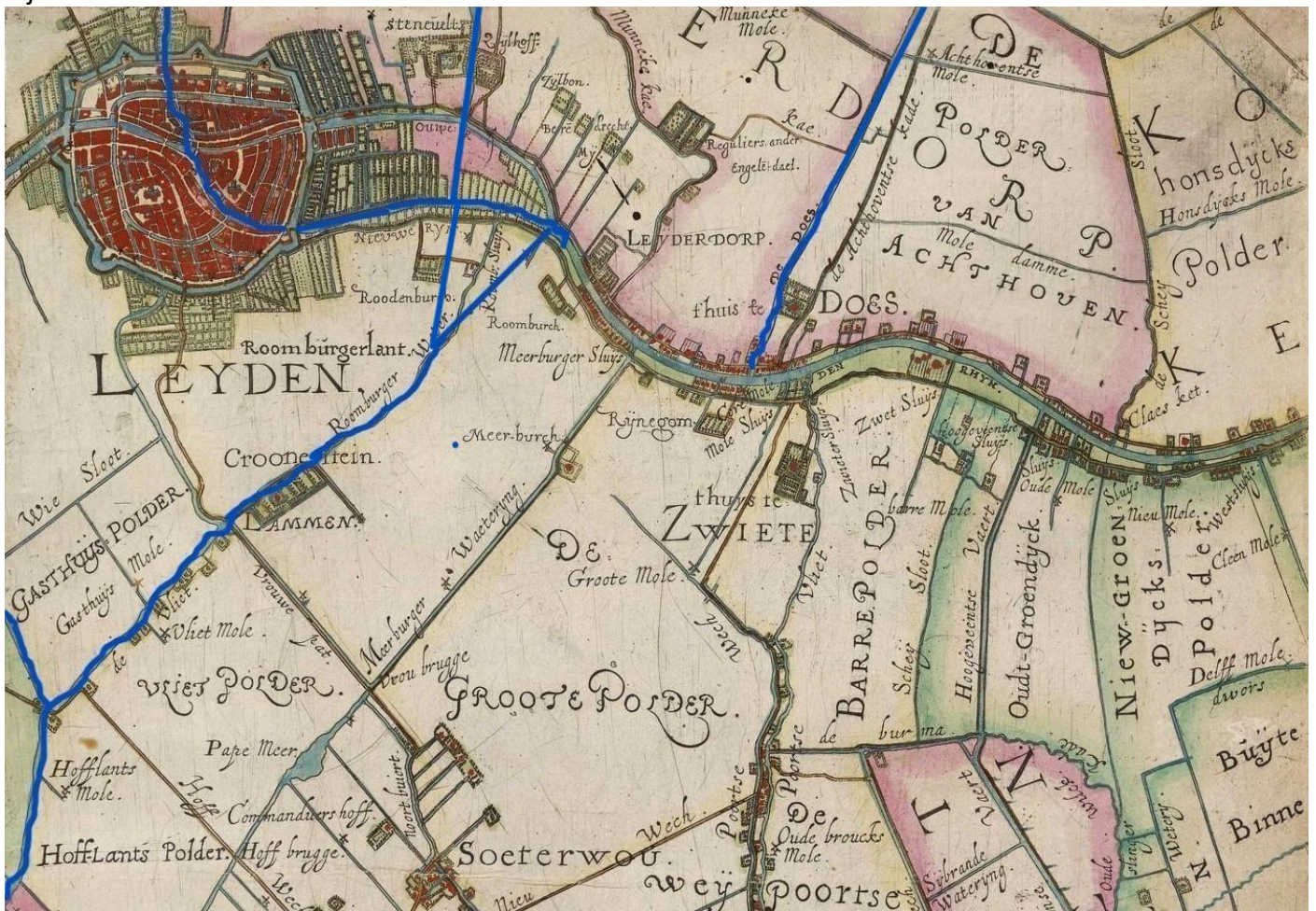

De Ovenzijdwinde liep vanaf Den Haag over Leidschendam en Rokkeveen, naar de oude Driesprong, richting Waddinxveen.

⁷ Gerhard Werkman De schouwers van de Wendeldijk N.V. Drukkerij voorheen Koch en Knuttel Gouda 1958 pag.7

⁸ J.L. van der Gouw De Landscheidingen tussen Delfland, Rijnland en Schieland, pagina 17, Hilversum Verloren 1987

De tweede oplossing bestond uit waterstaatkundige aanpassingen en oplossingen tussen Alphen en Leiden. Deze waren een direct gevolg van de stormvloed van 1163, 1170 en die van 1196, waarbij de veenbrug tussen Friesland en West-Friesland aan het eind van de 12^e eeuw definitief werd weggeslagen. Hierdoor ontstond de Zuiderzee (voorheen Almere) met een open verbinding naar de Noordzee in het noorden, en een open verbinding naar het IJ in het zuiden. Rijnland kon nu via diverse wateringen, veenstromen, meertjes en het Spaarne, bij laag water lozen op het IJ. Hiermee was de waterafvoer naar zee hersteld. Daarom werden rond 1202, of eerder, de al bestaande veenwateringen Does en Zijl doorgegraven naar de Rijn, in de hoop dat er water noordwaarts weg zou kunnen stromen. De oorspronkelijke Corbulogracht, uit de Romeinse tijd, volgde een traject dat iets westelijker lag dan de huidige Vliet en had een westwaartse aftakking bij het huidige Allemansgeest richting De Vink. De hoofdgeul liep uiteraard door, richting het voormalige Romeinse castellum Matilo en kwam destijds mogelijk uit bij de latere splitsing van Oude en Nieuwe Rijn. De exacte datering van deze Nieuwe Rijn is aan discussie onderhevig, maar waarborgde later wel een betere afstroom naar de Mare, die via de Leede bij Warmond het water noordwaarts af kon voeren.

Rechts de Does en in het midden tussen Stenevelt en Zijlhoff, de Zijl. De Vliet heet hier nog Roomburgerwatering en liep ooit recht door tot aan de splitsing van oude en Nieuwe Rijn. (Op deze kaart is die loop kunstmatig doorgetrokken). Bij grondwerkzaamheden in 2005, voorafgaande aan de nieuwbouw van de Jupiterlaan stuitte men op de oorspronkelijk bedding. In 1893 werd de Vliet omgelegd tot recht tegenover de Zijl en ging het hele traject officieel Rijn-Schiekanaal heten. De nieuwe Rijn komt met een mooie sierlijke bocht precies tegenover de Mare uit. Kaart; Floris Balthasars 1615, HHR A-4120. Aanpassingen Auteur.

Het kan echter nauwelijks toeval zijn dat die Nieuwe Rijn aansloot op de Mare en als dit met opzet zo gedaan is, dan ontvouwt zich een waterstaatskundig scenario in een heel vroege vorm. Na de verovering en vernietiging (?) van de ringwalburcht Rijsburg in 1047 door keizer Hendrik II, is de munt daarna onder Floris I verplaatst naar Leiden. Hier op het Hogeland tegenover de monding van de Mare, gebruik makend van de voordelen van het terrein werd een sterkte opgericht of een al bestaande sterkte verder uitgebouwd. Mogelijk was er van een Nieuwe Rijn in de huidige vorm toen nog geen sprake en is die pas in de 12^e eeuw gegraven. Archeologische bewijzen hiervoor zijn tijdens een opgraving gedurende de maanden juni en juli 2026 in de Breestraat gevonden. (IDDS). De Breestraat is hoogstwaarschijnlijk vanaf het midden van de 12^e

eeuw opgehoogd, mogelijk met opgeworpen grond uit de Nieuwe Rijn. Anders dan de oude kaarten doen vermoeden is de splitsing van de twee Rijntakken aan de Leiderdorpse kant helemaal niet zo logisch als het lijkt. Staande op de Leiderdorpsebrug (Stierenbrug) en kijkend naar de stad Leiden is de loop van de Oude Rijn geheel natuurlijk te noemen. De aanvang van de Nieuwe Rijn daarentegen ziet er, in ieder geval tegenwoordig, toch iets minder natuurlijk uit. Ten zuidwesten van het Hogeland kunnen er destijds natuurlijk al-tijd wel iets van bepaalde waterpartijen aanwezig zijn geweest met al bestaande ontginnings of kavelsloten. Misschien is daar ooit gebruik van gemaakt voor de loop van de nieuwe Rijn. Het Hogeland vanaf de Burcht tot aan de Hooigracht was in 1294 de eerste stadsuitleg of vergroting. De volledige aanleg van de Nieuwe Rijn lijkt eigenlijk nog het meest op een poging, om al tijdens of net na het geleidelijk verzanden van de Rijnmond, het water noordwaarts te leiden. Dit ging via de loop van de Nieuwe Rijn naar de Mare soepeler dan via de loop van de Oude Rijn. Misschien hadden de Visbrug en de St. Jansbrug wel een bepaalde functie in de waterregulering? Niet onmogelijk was het huidige Burchtterrein zelfs een middeleeuwse opvolger van een eerdere stelplaats van een Romeinse wachttoren. Bewijzen hiervoor zijn niet aanwezig, maar het was wel een veel voorkomende Romeinse strategie om waterlopen die vanuit het noorden in de Rijn uitkwamen te benutten, of in ieder geval te controleren met een castellum of een wachttoren, dus waarom hier niet?

Onderaan zien we de Nieuwe Rijn, die in vroeger dagen perfect aangesloten zal hebben op de Mare, die oorspronkelijk heeft afgewaterd op de Rijn zelf. Eind 12^e eeuw is dit gegeven juist omgedraaid en moest de Mare het overtollige Rijnwater noord-onmogelijk. waarts afvoeren. De site van de Burcht zelf, is ongetwijfeld ouder dan de Nieuwe Rijn.

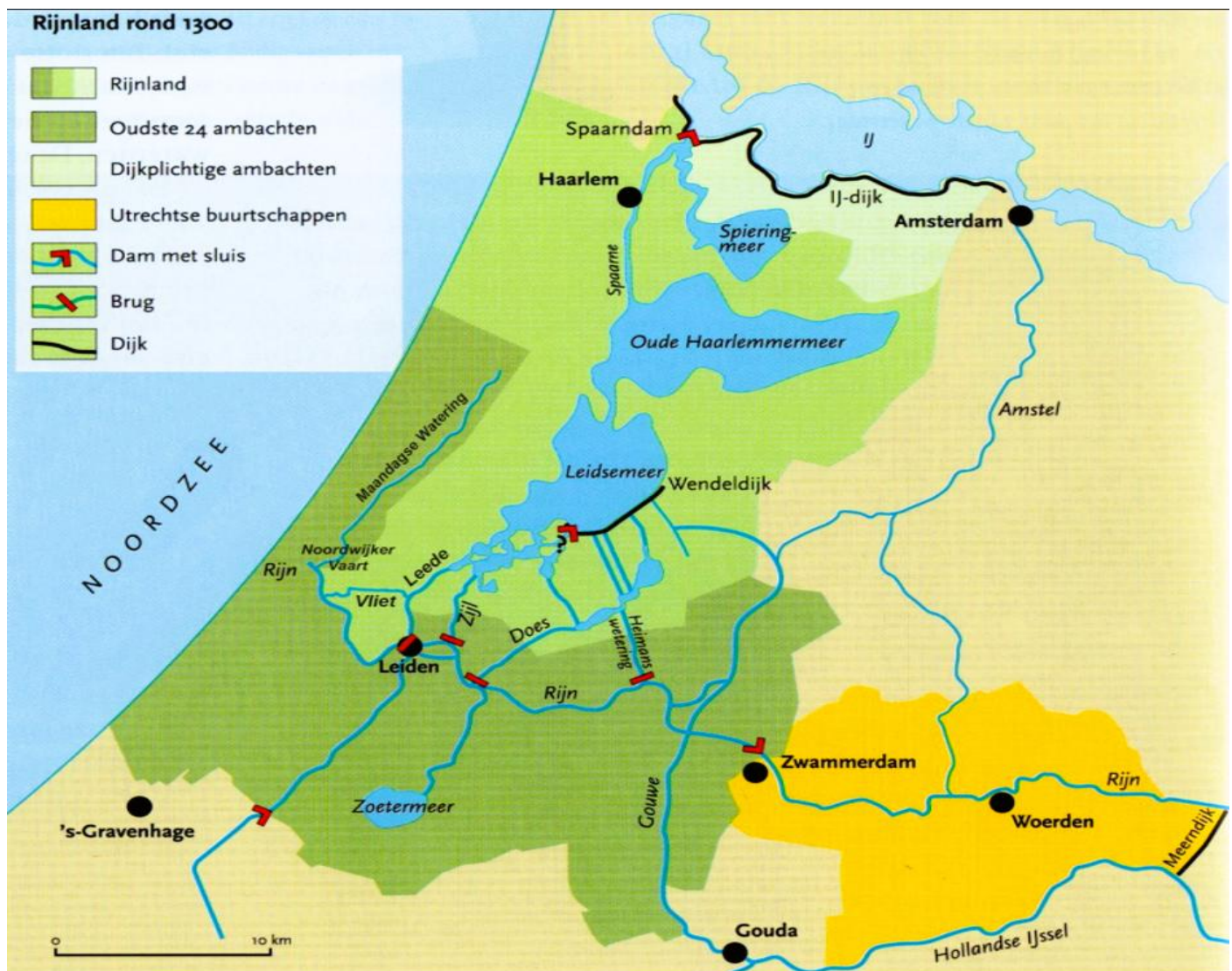
Impressie van een Romeinse wachttoren zoals die gestaan zou kunnen hebben op de plek van de huidige Burcht. Te bewijzen valt dit niet, maar gezien de toenmalige Romeinse strategieën betreffende de verdediging van de Limes is dit niet Replica van de Romeinse wachttorenen te Vechten. Foto Rom Limes Nederland.

Als er rond 1202 weer geharrewar rond de Suadenburgherdam is, die dan nog vrolijk blijkt te bestaan, belooft graaf Dirk VII de Utrechtse uitwatering in de Rijn bij Zwammerdam te herstellen als Utrecht drie wateringen op Hollands grondgebied naar het noorden zal graven. Dit onder voorwaarde dat het Utrechtse Rijnwater alleen dan doorgelaten zou worden als het Holland uitkwam. De Mare/Leede, Zijl en Does bleken toch nog niet afdoende om al het Rijnwater noordwaarts te leiden. De drie wateringen zijn er daadwerkelijk gekomen en kwamen in elkaars verlengde tot stand. Vanaf Oudshoorn (nu Alphen aan de Rijn) waren dit de 'Heimanswetering' de 'Woudwetering', en de 'Oude Wetering'. Deze interpretatie staat echter ter discussie omdat er meerdere versies en daarom meerdere locaties over deze drie wateringen, in de loop der tijd ter sprake zijn gekomen. Ook staat de datering ter discussie, maar voor dit artikel kiezen we voor deze uitvoering, totdat er meer duidelijkheid en eensgezindheid in deze zaak komt. Wel blijkt intussen uit het feit dat de graaf van Holland de drie Utrechtse wateringen op zijn eigen grondgebied heeft toegestaan, dat het handelsverkeer over water, dus over een Rijn zonder obstructies, ook voor hem heel belangrijk moet zijn geweest. Het verdrag over het handelsverkeer tussen de gebieden van Hertog Hendrik I van Brabant en graaf Dirk VII van Holland van november 1200, zal er de oorzaak van geweest zijn. Eigenlijk was het logistiek gezien in het belang van zowel de Bisschop, de Hertog, maar ook voor de graaf van Holland zelf, dat het handelsverkeer over de Rijn niet belemmerd werd, maar dat werd het in feite bij de Zwadenburgherdam wel.

De drie Utrechtse weteringen ca. 1200-1202; te weten; Het stuk, links omhoog, van de Rijn tot aan het Paddegat heet in 1615 blijkbaar in zijn geheel 'Woutwetering'. Het eerste stuk in Outshoorn wordt echter altijd 'Heimanswetering' genoemd. De 'Woutwetering' vinden we terug in Esselijckewoude. Deze kwam bij het Paddegat samen met de Does, die eerder al over was gegaan in de Wijde en Naue A. Ergens voorbij het Paddegat kan deze wetering aangesloten hebben op de Vroulantwetering (elders ook Vroonlantwetering genoemd) om als Oude Wetering verder te gaan. (Hoewel de Oude Wetering in werkelijkheid niet echt in het verlengde van deze Vroulantwetering ligt). De Braassemermeer bestond toen nog niet en werd pas in 1296 voor het eerst vermeld als Die mere van Rinsaterwald, en was toen nog slechts een veenpoel aan de oostkant. De voormalige gemeentegrens tussen Roelofarendsveen en Rijsaterwoude dwars door het water van de huidige Braassemermeer, volgde misschien wel de loop van de A/Woutwetering, die overging in de Oude wetering. Dit water moet dan oorspronkelijk dwars het veenlandschap gelopen hebben. Kaart Floris Balthasars 1615, HHR A-4072

De derde oplossing bestond uit de aanleg van de zogeheten 'Sidewende' of 'Wendeldijk'. Een Wendeldijk is, zoals gezegd, een dijk die haaks op de hoofddijk wordt aangelegd met als doel; *De bescherming van de oudst ontgonnen gebieden tegen (drang)water van de naast liggende hogere nog onontgonnen woeste gronden.* Er kon toen namelijk nog geen gebruik van windwatermolens worden gemaakt, die kwamen pas later (1408). In feite kwam het probleem rechtstreeks voort uit de definitieve verzanding van de Rijnmond in combinatie met maaiveldvaling van de reeds ontgonnen gebieden binnen Rijnland. Nu de watertoevoer aan de noordkant van de Rijn min of meer onder controle leek, was het meer dan zaak om dit nog verder noordwaarts ook goed te gaan regelen. Eigenlijk was een dijk onontbeerlijk om het cultuurland te beschermen tegen de invloeden van uit het noorden. Men had een afsluitbare dijk nodig met sluizen en al om het toenma-lige cultuurland in Rijnland te kunnen vrijwaren van overtollig water. Deze Wendeldijk moet al vóór 1226 aanwezig zijn geweest op de grens van het reeds in cultuur gebrachte land en het nog onontgonnen, steeds natter wordende veenland, ten noorden daarvan. Het meest logisch is daarbij een traject dat loopt vanaf de hoge zandgronden bij Sassenheim/Lisse in het westen tot ergens aan het nog onontgonnen veenland ten noorden van de Oude Rijn. Ten noorden van deze Wendeldijk begon zich begin 13^e eeuw een steeds natter wordend landschap te ontwikkelen.

Donkergroen, de 14/15 oorspronkelijke ambachten rond 1300, die rond 1200 verantwoordelijk worden geacht, de doorgraving van de Does en de Zijl naar de Oude Rijn te hebben bewerkstelligd. Lichtgroen de 9 dijkplichtige ambachten. Lichtergroen de IJ-ambachten. Het kaartje klopt niet, want we hebben geen enkel idee hoe het Leidse Meer en de andere meren er rond 1300 bij lagen. Het Leidse Meer wordt pas in 1248 voor het eerst genoemd als 'Flumen Leithenmeer'. De Kagerplassen zijn ongetwijfeld een later uitvloeisel van de Mare/Leede en de Zijl. De Braassemermeer wordt pas in 1296 voor het eerst genoemd als; Die Mere van Rinsaterwald. Voorts heeft de Wendeldijk geen aansluiting op het vasteland bij de Strandwallen. Kaart HHR.

Hoogstwaarschijnlijk was de Wendeldijk een restveendijk⁹ die doorsneden werd door meerdere waterlopen. Het vormde op dat moment de noordelijke begrenzing van de in cultuur gebrachte gronden ten noorden van de Rijn en ten oosten van de strandwallen. Het gebied zou later deel uit gaan maken van de zogeheten dijk-plichtige ambachten van het Hoogheemraadschap van Rijnland.

De oorspronkelijke kern van het Hoogheemraadschap bestond uit de zogeheten 15 (14) ambachten, hier op de afbeelding donkergroen gekleurd, die voorheen allemaal op de Rijn loosden. Hier zal de nood wel het hoogst geweest zijn. De ambachten die op het kaartje in lichtgroen zijn aangegeven loosden al aan de oostkant op de daar aanwezige veenstromen, in welke hoedanigheid die er dan ook op dat moment bij gelegen mogen hebben.

De 15 ambachten waren: Alphen, Hazerswoude, Zoeterwoude, Zoetermeer, Voorschoten, Wassenaar, Zuidwijk, Valkenburg, Ter Aar, Aarlanderveen, Oudshoorn, Koudekerk, Leiderdorp en Noordwijk. Eigenlijk waren het dus ten tijde van het eerste samenwerkingsverband 14 ambachten, maar omdat Noordwijkerhout zich rond 1230 afscheidde van Noordwijk, wordt het meestal meteen meegerekend. Het vreemde van deze hele affaire is echter het feit dat Oegstgeest, Rijnsburg en Warmond oorspronkelijk rechtstreeks via de Leede en de Mare, vóór 1163 ook op de Rijn geloosd moeten hebben. Toch werden deze plaatsen blijkbaar niet bij het oorspronkelijke collectief betrokken. Niet onmogelijk vormden zij daarom een eerder soort samenwerkingsverband, dat al op een vroeger tijdstip de hand in hun afwatering via de Mare en de Leede en de Rijnsburgse Vliet, noordwaarts had. Dit zou dan te maken gehad kunnen hebben met de al eerder aangehaalde aansluiting van de Nieuwe Rijn op de Mare. Of de Burggraaf van Leiden en/of de Graaf van Holland daarbij betrokken zijn geweest is uiteraard koffiedik kijken, maar onmogelijk is het niet. Deze afwatering naar het noorden zal echter niet afdoende geweest zijn voor het hele Rijnland, zodat men de koppen bij elkaar gestoken zal hebben voor die betere oplossing, men moest wel! Deze ambachten werkten samen in het beheer en onderhoud van de Visbrug over de Nieuwe Rijn, de St. Jansbrug over de Oude Rijn, de Doesbrug, de Zijlbrug plus sluis, en de brug in de Woudwetering, de huidige Heimansbrug. Met de afgenomen stroom-snelheid van de Rijn en een herboren puur zoetwatermilieu zullen riet, flap en andere irritante waterbegroeiing ook wel niet van de lucht geweest zijn. Men moest de doorstroming waarborgen en toezien op het onderhoud van de bruggen.

Buiten de 14/15 oorspronkelijke ambachten waren er ook nog 9 zogeheten dijkplichtige ambachten. Deze waren verplicht, namens de ingelanden (grondbezitters) in hun gebied, zorg te dragen voor het onderhoud van het hun toegewezen deel, van de aldaar aanwezige dijken. De kosten werden evenwel aan de Ingelanden door berekend. Van die 9 dijkplichtige ambachten werden onder andere Oegstgeest, Rijnsburg, Warmond,

Voorhout en Sassenheim vóór 1200, al niet meer (via, via) op de Rijn af. Er werd gebruik gemaakt van de Mare, de Warmonderleede en de Oude vliet (huidige Kooisloot) om het overtollige water kwijt te raken. De Sassemersbrouck waterde van oudsher via de Sassemersleede af op de Hornsloot, het latere Hellegat.¹⁰ De Mare/ Warmonderleede en de Zijl, waterde via het 's- Gravenwater af op het latere Ca-germeer. Lisse waterde aan de oostkant via de Greveling af op enige mogelijk toen al aanwezige poelen of veenstromen¹¹. Deze zullen mogelijk weer in verbanding met andere noordwaarts gerichte wateren gestaan hebben. Vanaf 1327 konden Noordwijk, Voorhout, Sassenheim en Warmond dan ook nog gebruik maken van de Dinsdagse Wetering die in dat jaar door de strandwal van Sassenheim en die

⁹ Mondelinge mededelingen Jan Beenakker, winter 1989-1990 (Cursus paleografie in Dever te Lisse)

¹⁰ Div. auteurs. De Lisserpoelpolder 1624-2024, pagina 22 Uitgave van de Cultuur-historische Vereniging Oud Lisse, 2024.

¹¹ Kaart is geïnspireerd op de kaart van Rijnland uit 1645, door Willem Blaeu. Bewerking Henk Schaap uit Lisse 2024.

van Warmond gegraven werd en uitkwam in de latere Hemmeer en de waterlopen oostelijk daarvan. In 1417 werd de (zuider) Lisserbeek bij De Engel door de strandwal richting de Poelen bij Lisse gegraven en in 1585 geldt hetzelfde voor het Mallegat bij De Engel. Aan de zuidoostkant van het Leidsemeer waterden Esselij-kerwoude, Rijnsaterwoude en Leimuideren ook via-via naar het noorden af.

De vierde oplossing kwam pas onder graaf Willem II tot stand, toen in 1244 de bovenloop van de Gouwe bij Boskoop, werd doorgetrokken naar de Rijn bij Alphen.¹² Toen kon Rijnland ook via de Gouwe en de Hollandse IJssel bij laag water lozen en zich tegen hoog water beschermen middels een sluis bij Gouda. Deze zogeheten *Donkere Sluis* zou uit 1308 dateren, maar er ging een 13^e eeuwse voorloper uit ca.1255 aan vooraf. De sluis van ca.1255 was een keersluis, hetgeen voor het scheepvaartverkeer inhield dat de sluis alleen dan openging als het peil op de Gouwe gelijk was aan het peil op de IJssel. Was het peil op de Gouwe hoger dan op de IJssel, dan kon er altijd gespuid worden. In 1308 werd deze sluis vervangen door een schutsluis die dat probleem omzeilde. De scheepvaartroute voer er intussen wel bij, want nu was er binnenvaartverkeer mogelijk vanuit de Hollandse delta tot aan het IJ en verder. Dit behelsde de zogeheten *Doorvaart Binnen Dunen*. Schippers voeren nu van de Merwede (later Nieuwe Maas), Hollandse IJssel, Gouwe, Oude Rijn, Heimanswetering, Woudwetering, Oude Wetering, Leidsemeer en het Spaarne naar het IJ. Amsterdam en Gouda zouden er later wel bij varen.¹³

De aanvang van de *Binnen Dunen* route wordt op ca 1255 gesteld, dus zal de Donkere sluis in Gouda rond die tijd wel gefunctioneerd hebben.¹⁴ In het gebied van de Utrechtse bisschop liep de tot dan aangewezen vaarroute van zuid naar noord, over de Vecht. De Rijn zelf was al in 1122 afgedamd ten faveure van de Lek. Vanaf 1165 was de Rijn ook al afgedamd geweest bij de Zwammerdam en was voor de binnenvaart vanaf dat moment op dat traject niet beschikbaar geweest.

Foto; Josephine Kreffer 2017

Bovendien verloor dit traject later zijn belangrijkheid aan de nieuwe Binnen Dunen route, die dit stuk Rijn simpelweg oversloeg. De doorvaart Binnen Dunen was een puur Hollandse aangelegenheid en gaf destijds een flinke impuls aan het handelsverkeer. Het zou later uitgroeien tot een handelsnetwerk van Hamburg tot aan Vlaanderen. Op 9 april 1253 gelastte graaf Willem II een sluis in de Spaarndam aan te leggen ten behoeve van de Scheepvaart.¹⁵ *Aquarum qui Spoya vulgariter appellatur* staat er officieel in de oorkonde te lezen. Hij regelde tegelijkertijd wel meteen de tolrechten bij die Spaarndam en bij Gouda zal dat niet anders geweest zijn. Alleen bij Spaarndam had hij dit buiten de wetenschap van de Heemraden, alvast zelf maar bekostigd, dat viel bij hen dan ook verkeerd. Het heeft ongetwijfeld met de inkomsten te maken gehad. Twee jaar later op 11 oktober 1255 werd door dezelfde Willem II plechtig beloofd geen spui meer in de Spaarndam te doen maken, noch enige veranderingen aan te brengen, buiten de voorkennis van de Heemraden om.¹⁶

¹² J.G. Kruisheer Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, deel II nr. 6644 Van Gorcum Assen 1986

¹³ Gouda verkreeg in 1272 stadsrechten, en Amsterdam in 1275. Vóór die tijd moet er in Gouda een sluis geweest zijn, en in Amsterdam moet de dam er al geweest zijn, anders hadden die stadrechten geen zin gehad.

¹⁴ Op 17 augustus 1243 verleent graaf Willem II de kooplieden uit Hannover en Lübeck bescherming en vrijgeleide als zij bij Geervliet al tol betaald hadden, voor in Vlaanderen gekocht laken. (v.d. Bergh OHZ deel I, nr.397) bij de ondertekenaars Heer Dirk van der Goude. Dit duidt toch het meest op voorkennis.

¹⁵ Mr. L.Ph.C. van den Bergh, Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, deel I nr. 583 9 april 1253 F. Muller Amsterdam en M. Nijhoff 's-Gravenhage 1866

In dezelfde oorkonde wordt de omvang van het Hoogheemraadschap Rijnland aangegeven als; omgeven door *de Spersedam, Sidewinde, Seedijck en de Swadenburgerdam*. De volgorde heeft vaak voor verwarring gezorgd, maar moet zijn; de *Spaarndam en de (Haarlemmer)zeedijk* aan de noordkant, De *(oven) Zijdwinde aan de zuidkant en de Zwadenburgerdam, aan de oostelijke kant*.¹⁷ Hier kunnen *de duinen in het westen* in principe aan toegevoegd worden. De sluizen van Gouda en Spaarndam zijn ongetwijfeld met elkaar in verband te brengen. Zonder de doorgraving van de Gouwe, van Waddinxveen of Boskoop tot bij Alfen, en de storm van 1248, waren deze twee waterstaatkundige werken, mogelijk veel later pas tot stand gekomen. Maar wat hield dit alles nu voor de oude Wendeldijk in?

1. De oudste vermelding van de Wendeldijk dateert van 26 januari 1226, maar moet toen al bestaan hebben, want in deze dijk moesten voor Pinksteren 1226 (31 mei) zeven sluizen gerealiseerd worden.
2. De oudste vermelding van het Leidsemeer dateert van 1248, (Flumen Leythenmeer) maar kan mogelijk al eerder van veenstroom tot iets groter uitgegroeid zijn geweest. Hoe dat er uitzag weten we uiteraard niet.
3. De oudste vermelding van de Spaarndam dateert uit 1253, maar moet al iets eerder bestaan hebben van wege de toevoeging van een sluis voor de scheepvaart dat jaar, aan de reeds bestaande spuisluis¹⁸. Het vei-lijgt relateren we de aanleg van de Spaarndam van na de stormvloed van 1248. Had de Spaarndam eerder bestaan, dan had er al veel eerder een sluis voor de scheepvaart geweest, alleen al vanwege de tolgelden. **Conclusie;**

De Spaarndam had in **1253** pas **twee sluizen**, één voor de waterbeheersing (Spuisluis) en één voor het scheepvaartverkeer (Keersluis).

In 1310 bestaat de Wendeldijk nog steeds en wordt vermeld in verband met visserijrechten.

Uitsnede uit de kaart van Rijnland 1615, HHR A-4163 Sparendam, met rechts naar de hoek, de Haarlemmer(zee)dijk.

¹⁷ Op 18 febr.1286 heet het: Zij die wonen tussen de Zijdwinde, Zwadenburgerdam, de Seedijck en de Sparendam. (Ghemeentlants)

Maar, waar was de voet van de oude Benoordenrijnse Wendeldijk gebleven?

Jan van Hout (1542-1609) was onder andere stadssecretaris van Leiden en secretaris van de gloednieuwe universiteit. Deze was op last van Willem van Oranje opgericht (februari 1575), als dank voor het moedige verzet tegen de Spaanse troepen tijdens het beleg van Leiden¹⁹. Hij stond te boek als een nauwgezet man die over de Wendeldijk wist te vermelden, dat deze in 1310 nog genoemde dijk, volgens de overlevering, van Sassenheim of Warmond naar Alkemade gelopen zou hebben.²⁰ Deze overlevering kon wel eens op goede gronden berust hebben, maar behoeft wel enige uitleg. We hebben uiteraard geen enkel idee hoe de situatie er in 1310 eruit gezien heeft, maar dat er een restant Wendeldijk gelegen heeft die bij Sassenheim begon en oostwaarts het veenlandschap in ging, is heel plausibel. **In de oorkonde van 27 december 1310, geeft graaf Willem III toestemming aan Hendrik van Cuijk, de toenmalige Burggraaf van Leiden om de visserij bij de sluizen van de Wendeldijk te mogen verkopen aan de Heemraden van de Sparendam.** Ook werd er be-paald dat er niet met trectouwe (sleepnet) en drijftouwe (drijfnet) gevischt mocht worden, behalve bij de Zijl en Marebrug. Deze Marebrug is te vereenzelvigen met de latere Harteburg in de Haarlemmerstraat. Niet onmogelijk waren de Marebrug en Zijlbrug voorzien van afsluitbare deuren voor de waterbeheersing. Eén en ander houdt overigens wel in dat de Wendeldijk in 1310 in ieder geval nog bestond.

Uitsnede van de kaart van Rijnland 1615, HHR A-4071 Links (geel) de strandwal Sassenheim-Lisse. Groen is de voet van de Oude benoordenrijnse Wendeldijk die uitkomt bij het 'Althuys'. Rechts van de Oude Vliet, tot aan het Cagermeer is Warmond, boven de groene lijn is Lisse, links van de Oude Vliet en onder de Groene lijn is Sassenheim.

Deze functie kan hooguit secundair geweest zijn omdat de Sparendam toen al zo'n kleine 60 jaar bestaan moet hebben. Denken we hierbij aan een extra veiligheid, een soort zomerdijk ter bescherming van het reeds oudst ontgonnen deel van het Rijnland. Het vermoeden bestaat dat de Wendeldijk vanwege de ontwatering

¹⁹ Het beleg van Leiden vond plaats van 30 oktober 1573 tot 21 maart 1574, toen de Spaanse troepen bevel kregen om bij Heiligelee te gaan helpen. Eind mei 1574 waren zij echter weer terug om vervolgens op 3 oktober 1574 voorgoed te vertrekken.

²⁰ Mr. S.J. Fockema Andreae Hoogheemraadschap van Rijnland, zijn recht en zijn bestuur van den vroegsten tijd tot 1857. Boek en steendrukkerij Eduard IJdo Leiden 1934. Pagina 33, noot 4 > (Archief Leiden, secr. II 8447, folio 120 e.v.)

in het gebied zelf, ook wel mee gezakt zal zijn en iets aan hoogte verloren zal hebben. Na 1310 horen we in ieder geval niet veel meer van deze dijk. De vermelding dat de Wendeldijk vanaf Sassenheim en Warmond richting Alkemade liep, moeten we in het licht van de geschiedenis bezien. In 1310 bestond de gemeente Alkemade nog niet, maar in de dagen van Jan van Hout al wel. Het ambacht Alkemade dat aan die gemeente voorafging, dateren we het veiligst ergens op de eerste helft van de 14^e eeuw, waarbij een exacte datering ontbreekt. Tegenwoordig is de gemeente Alkemade opgegaan in de gemeente Kaag en Braassem. (1 januari 2009). Gaan we terug in de tijd naar het drielandenpunt in de Sassemersbrouck, bij het in de volksmond zo-geheten Althuys, dan zien we daar Lisse, Warmond en Sassenheim samen komen. Bij de totstandkoming van de bedijking van het Haarlemmermeer in de jaren 1845-1852 is de ringvaart destijds door het bovenste deel van de gronden boven dat drielandenpunt heen gegraven. Er kwam daarom een deel Lisse en Warmond, de zogeheten Ymenwei (bijenweide) in de nieuwe polder terecht. Op het uiterste puntje voormalig Warmonds grondgebied werd het gemaal 'Leeghwater' gebouwd. Hoever de invloed van de Burggraaf in de 13^e eeuw oostwaarts reikte is niet voor de volle 100 % transparant. De ambachtsheerlijkheid Sassenheim viel in die dagen echter onder de Leidse Burggraaf, terwijl de parochie Sassenheim ook het oosteinde van Warmond, De Kaag, Lisse, Rooversbroek en Cleijn Burghgravenveen omvatte. In de Rijnlandse morgenboeken van 1544 wordt De Vennep ook nog tot Sassenheim gerekend, op grond van het feit dat beiden de burggraaf van Leiden als Ambachtsheer hadden²¹. Het lijkt erop dat de Wendeldijk tussen 1200 en 1310 mogelijk de oostelijke begrenzing van het Leidse Burggraafschap aangaf. **In ieder geval had de Burggraaf tot eind 1310 de visrechten bij die Wendeldijk, en zeker niet tot aan de Sparendam!!**

kaart uit 1624 door Johannes Dou, van de zojuist drooggevalle Lisserpoelpolder. Geheel rechts van Cleypolder die dus onder de jurisdictie van Johan III van Wassenaar viel. In 1630 werd er vanaf kavel IX een kleine achtkanter voor de onderbemaling van kavel IX, X, XI en de Cleypolder gebouwd, omdat dit gedeelte lager lag dan de rest.

De zuidelijke punt van de huidige bedijkte Lisserpoelpolder, de Cleijpolder, is Sassenheims grondgebied. Bij de bedijking van 1623-1624 is deze voormalige Cleijpoel met toestemming van de voormalige Heemraad van Rijnland en toenmalige Houtvester van Holland, Jonkheer Johan III van Wassenaar van Duivenvoorden, in de bedijking opgenomen.²² De voormalige Lisserpoelen, de Noordpoel, Zuidpoel en Geestwater, vielen van oudsher onder de Vroonwateren van de Grafelijkheid, maar werden op 21 april 1433, door Philips

²¹ W.H. Lenselink en A.D.A. Monna, *Studies over het Zeeuwse en het Leidse burggraafschap*. Pag.78 H.D. Tjeenk Willink, Groningen 1976.

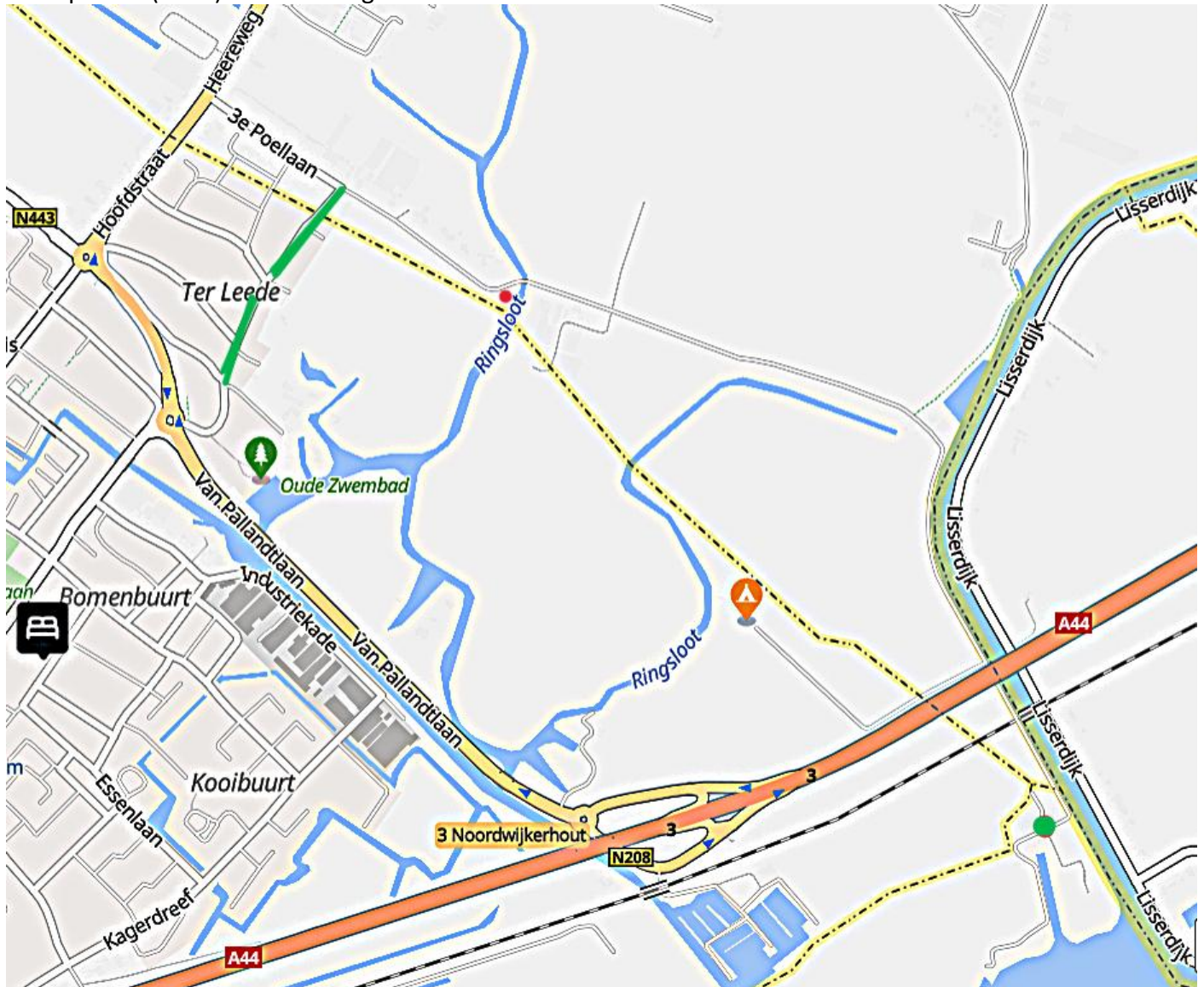
²² Div. auteurs, *De Lisserpoelpolder 1624-2024*. Pag.62 Uitgave van de Cultuur-historische Vereniging Oud Lisse, 2024

Johan III van Wassenaar, als nakomeling van de voormalige Leidse Burggraven, was eigenaar van de rechten op de Cleijpoel. Op dit gedeelte van de Lisserpoelpolder hadden de Leidse kerken dus geen recht. Hoewel het Leidse burggraafschap officieel niet meer bestond, bleven de Van Wassenaars deze historische titel toch voeren. Op de kaart van J. Dou uit 1624, van de nieuw drooggelegde Lisserpoel staat het Sassenheimse deel, de Cleijpolder, met een dunne lijn aangegeven. Die lijn volgt het traject van de huidige 3^e Poellaan. Het meest logische voor de reconstructie van de voet van de oude Benoordenrijnse Wendeldijk is het begin van die 3^e Poellaan. De Heereweg maakt hier een flauwe knik, zodat dit traject oostwaarts het veenland in, iets verkort werd. Dat niet alleen, die knik ligt ook nog eens op het hoogste punt van de Heereweg. Niet zo vreemd als men bedenkt dat iets verderop, bij de voormalige Hoogduinlaan, bij Kerk van De Engel, de strandwallen Poelgeest, Warmond en Oost-Sassenheim, samenkomen met de strandwal Oegstgeest, West-Sassenheim. Het eerste stuk van de Wendeldijk, vanaf de Heereweg tot aan de Elbalaan ging puur over zandgrond, om na die Elbalaan het veenland in

Hier vliegt de bovenstaande kaart uit 1647 wel enigszins uit de bocht omdat de grens Lisse-Sassenheim (gele stippellijn) en de 3^e Poellaan, in de praktijk, elkaar bij de (voor)ringsloot van de Lisserpoelpolder, bijna raken. Op de onderstaande Michelin kaart is dit wel correct weergegeven. Bij de ringsloot raken het verlengde traject van de 3^e Poellaan en de grens Lisse-Sassenheim elkaar, maar maakt de 3^e Poellaan net een noordwaartse bocht om ruimte te maken voor de voormalige molenwerf van de Bontekrielpolder. (rode stip)

De grens Lisse-Sassenheim loopt vervolgens door tot aan het Althuys. (groene stip) In de Bollenstreek we-ten we hier niet veel meer van te vertellen dat dat het ooit een soort moerasburcht moet zijn geweest, die boven het landschap uitstak. Feit is dat er drie dorpsgrenzen in het veen bij elkaar komen. Tegenwoordig is hier een kaasboerderij gevestigd. Het begin van de 3^e Poellaan was altijd een boerenzandpad dat min of meer bij de Elbalaan (groen) ophield en pas na de drooglegging van de Lisserpoelen (1624) werd verlengd.

Kaart; *viamichelin.nl* 3^e Poellaan = voet oude Benoordenrijnsche Wendeldijk, Groen = Elbalaan, Groene stip = het Althuys, gele stippellijn, tot aan het Althuys = dijksloot van de Wendeldijk. Onderste gele stippellijn is de Oude Vliet.

Het gedeelte tussen de Elbalaan en de ringsloot is pas jaren na de drooglegging van de Lisserpoelpolder aangelegd, het traject de Poelpolder in, liep aan op de Hellegatsdam. De 3^e Poellaan, vanaf de Elbalaan, was uiteindelijk de laatste van de drie Poellanen die vanaf de Heereweg de Poelpolder inliepen. Deze viel samen met de kavelsloot van de laatste kavel nr. XI. Johan III van Wassenaar kreeg dus in principe iets meer land in de nieuwe polder dan hij recht op had. De latere grens Sassenheim-Lisse volgt vanaf de Elbalaan de denkbeeldige dijksloot tot aan het Althuys. De Wendeldijk liep vanaf het Althuys richting de huidige Julia-nalaan op Kaageiland, dat zou liggen op een oude verzonken strandwal. Dat is heel goed mogelijk, het ligt namelijk in het verlengde van de oostoever van de voormalige Corbulogracht, (Rijn-Schiekanaal/Vliet) die vanaf Cronesteijn tot aan de Oude Rijn ook op een verzonken strandwal rust. Westelijk van de Julianalaan liggen nog steeds de eilandjes 'De Tuinder of Kogjespolder' en 'Faljeril'. Net na WO II kon men nog door het water vanaf de Kogjespolder wadend Faljeril bereiken, waarbij de ondergrond puur zand was.²³ De ouderdom van de Dieperpoel is niet bekend, wel wisten oude Sassemers te vertellen dat er ooit een moeras-

²³ Mondelinge mededelingen Jaap Bergman, tijdens onze gezamenlijke quest naar de totstandkoming van de Cultuurhistorische Atlas van het CHG destijds. Jaap is geboren en getogen op de *Tuinder of Kogjespolder*.

woud moet zijn geweest, omdat er veel boomstammen op de bodem gelegen zouden hebben. De Dieperpoel was er tijdens het bestaan van de Wendeldijk waarschijnlijk nog niet, anders had het 's-Gravenwater niet gegraven hoeven te worden. Aan de oostkant van Faljeril ligt dit 's-Gravenwater en het lijkt op een gegraven traject, met de Julianalaan als oostelijke dijk. Het water boven de Dieperpoel, westelijk van Faljeril heet Dijkslot, of dit een verwijzing naar de Wendeldijk is?

De betekenis van het woord 'Kaag' wordt in het algemeen omschreven als zijnde buitendijksland. Hierover bestaan echter verschillende meningen. Oorspronkelijk heeft het namelijk afgesloten/omheind terrein betekend uit Keltisch 'Caega'²⁴, vergelijkbaar met het Engelse woord Cage (kooi). Haag²⁵ kan er een Germanisatie van zijn, terwijl beide namen ook naast elkaar zijn blijven bestaan met de zelfde oorspronkelijke etymologische betekenis. In kennemerland waren er in de duinen westelijk van Beverwijk en Heemskerk de zogeheten Kaeg en Kaegkroften. Duinvlakten door hogere duinen omgeven als een afgesloten terrein. Vlakbij in het Wijckmeer was er daarentegen voor de inpoldering een buitendijks schiereiland *De Caeg* genaamd. Het gebied van het huidige Kaageiland zal ooit Kaag genoemd zijn geworden omdat het destijds ook een onderdeel vormde van een groter veengebied dat buiten het traject van de toenmalige Wendeldijk viel, dus buitendijksland was. Het latere Kagermeer kan ook ooit van dat buitendijksland deel hebben uitge-maakt en werd daarom later Kagermeer genoemd. Dat er tegenwoordig ook om het huidige Kaageiland zelf een dijk ligt, is uiteraard onvermijdelijk.

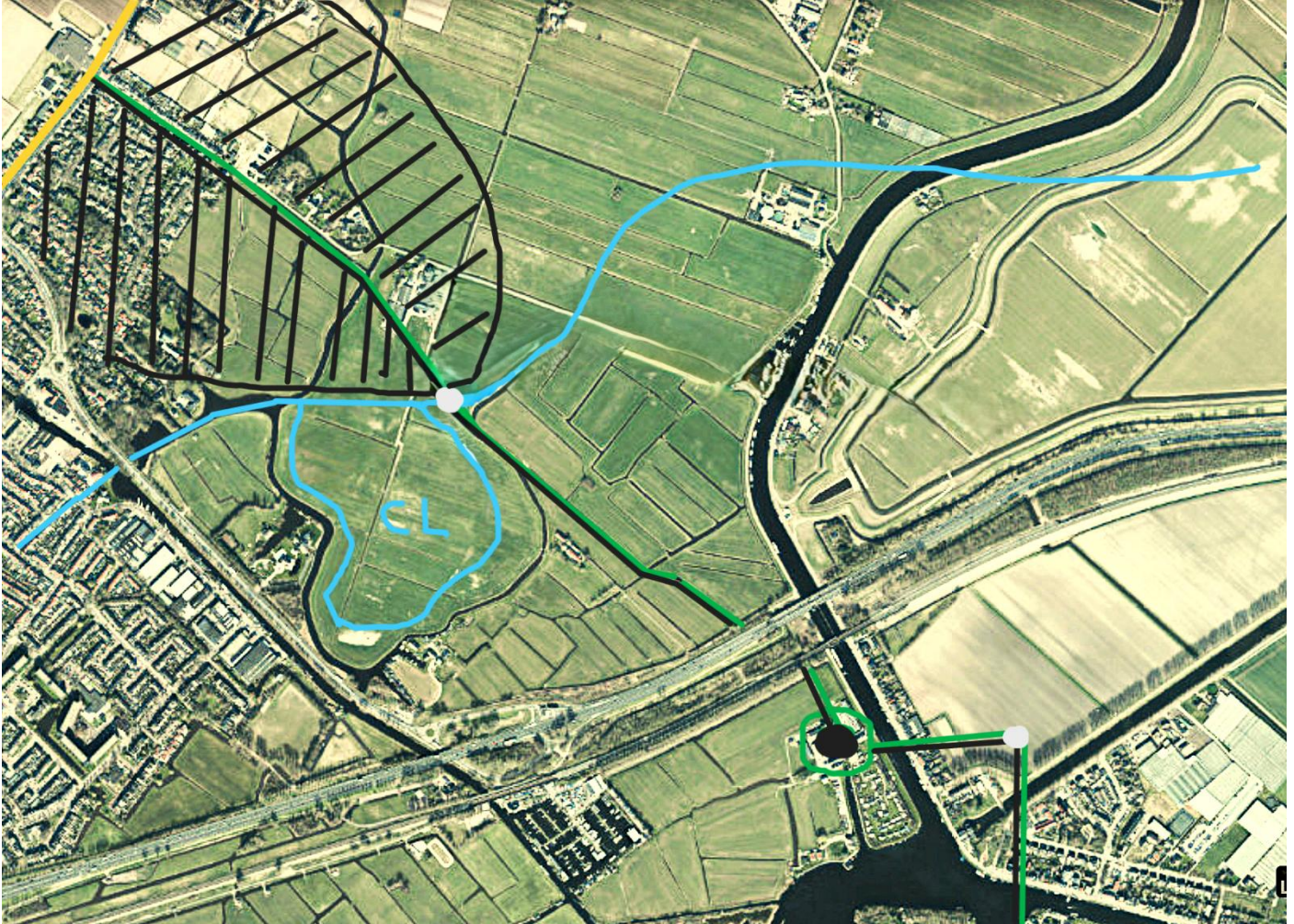

Fragment van de kaart van kennemerland, naar Elisabeth Visscher-Versey (tussen 1721-1726) We zie de afgesloten 'Kaeg en Kaegkroften' in Heemskerk, maar tevens ook het buitendijkse schiereiland 'De Caeg' in het Wijckmeer. (inzet rechts boven)

²⁴ Laurant Toorians, Van Senue-Caega (<Kagjo) tot Zennewijnen, uit; *Amsterdamer beitrage zur alteren Germanistik*, 2002 band 56 pag.17-22

²⁵ Vergelijkbaar met namen als *Den Haag* of *Suidthardeshage*.

De conclusie luidt dat de voet van de oude Benoordenrijnse Wendeldijk begint bij de Heereweg in Lisse, daar waar de 3^e Poellaan oostwaarts het land in gaat. Destijds parochieel Sassenheim en daarom meestal ook zo aangeduid. Deze 3^e Poellaan is de voet van de oude Wendeldijk. De huidige grens van Lisse met Sassenheim geeft hoogstwaarschijnlijk de voormalige loop van de inmiddels verdwenen Dijksloot langs die oude Wendeldijk aan, maar die loop is na 800 jaar uiteraard ook niet meer voor de volle 100% vast te stellen.

De voet van de Oude Benoordenrijnse Wendeldijk, geprojecteerd op een kaart van Topo Tijdreis 2025. De witte stippen geven de mogelijke locaties van de eerste twee sluizen in de oude Wendeldijk aan. Interpretatie auteur.

De gele streep linksboven geeft de Strandwal Sassenheim – Lisse aan. Het zwart gearceerde vlak rechts daarvan (ook links boven) geeft de voormalige Colynshorn aan, vermeld in 1346²⁶. De voet van de Oude Benoordenrijnse Wendeldijk liep hier overheen. De Cleypoel (Blauw CL) ook in 1346 vermeld, lag er direct onder. Links daarvan de Sassemmer Leede (Blauw) die de Sassemmerbroek afwaterde en voorbij de Cleypoel zijn loop voortzette als Hornsloot (Blauw), later verbreed tot Hellegat. De groen-zwarte lijn geeft de Wendeldijk van de strandwal tot het Althuys aan en vandaar oostwaarts middels een sluis (witte stip) richting de huidige Julianalaan op het Kaageiland. De huidige locatie van het Althuys wordt tegenwoordig *Hof van Eeden* genoemd naar de familie die hier vele jaren woonde. (Groene ronde lijn, zwarte stip). Het Althuys beperkte zich uiteraard tot de hier nog steeds hoger liggende boerennijverheid ter plekke, en niet tot de huidige camping. Boven de Colynshorn en de Hornsloot ligt een gedeelte van de Lisserpoelpolder, dat tegenwoordig Geestwater heet, maar in de 14^e eeuw nog tot de Lisserbroek werd gerekend, dus tot veenland. De Cleypoel komen we in 1346 tegen bij de beschrijving van het bezit van Dirk van Sassenheim, die het jaar daarvoor sneuvelde in de slag bij Warns in Friesland. Dirk woonde in het Huys te Zassenem dat in de buurt

²⁶ A.M. Hulkenberg, *Het Huys Dever te Lisse*. Europese Bibliotheek Zaltbommel 1966, pagina 21 met een verwijzing naar het ELO, Tresorieboek pagina 19.

stond van het huidige Ter Leede, opzij van de Cleypoel²⁷. Een identiek voorval betrof de dood van Gerardus Ever (Dever) tijdens die zelfde veldslag van 1345, Dirk en Gerard waren burens. Op 7 juli 1346 verkreeg de weduwe van Gerard Ever te weten Vrouwe Claeren (Clara) van Heemstede, 18 morgen land in leen in Lisse. De begrenzing van die 18 morgen was de Colynshorn. *'Colynshorn begint van 's-heren water van Wassenaar*. Dit is de Cleypoel, daar Sassenheim aan de Heren van Wassenaar als burggraaf toebehoorde. *Suydtwestwaert gaat se (de Colynshorn) op ten halve gate toe van den Cleenenpoel*²⁸ (Cleypoel) *ende noordoistwaert gaat se totten Hornsloot toe*²⁹. De 18 morgen waren gezegd gelegen in de Lisserbroek. We kunnen er derhalve vanuit gaan dat het Geestwater pas later is ontstaan³⁰. In het licht daarvan zouden we er tevens van uit moeten kunnen gaan dat ook het latere Kagermeer destijds hoogstwaarschijnlijk nog als bui-tendijsland bij De Kaag zal hebben behoord. We hebben overigens geen enkele aanwijzing hoe de verhouding 'veenland – waterlopen' rond 1226 er zelfs maar uitgezien zou kunnen hebben.

Van de zeven sluizen in de Wendeldijk moet er toch èèn gelegen zijn geweest daar waar de Wendeldijk de Hornsloot kruist (witte stip links midden, vorige afbeelding). De tweede sluis moet gezocht worden op de plek waar de Wendeldijk het Gravenwater kruist. (witte stip rechts, vorige afbeelding). Niet onmogelijk liep de huidige Julianalaan op het Kaageiland ooit verder noordwaarts door dan tegenwoordig en derhalve de oude Wendeldijk ook. De Dieperpoel was nog niet ontstaan, anders had men zoals gezegd het Gravenwater niet hoeven graven. Het water boven de Dieperpoel en links van het eiland Faljeril heet Dijkssloot, of dit een verwijzing is naar de verdwenen Wendeldijk is onbekend.

Fragment *Topo Tijdsreis 1914*. De rode lijn midden onder, is de Julianalaan op het Kaageiland. Dit wordt algemeen gezien als een onderdeel van de oude Wendeldijk. Als die lijn iets naar boven wordt doorgetrokken kom je uit bij het gemaal De Leeghwater hetgeen ooit het uiterste stukje van de Warmondse Kooipolder was. Hierop is het gemaal Leeghwater in 1845 destijds afgebouwd. Hoe het traject van de Wendeldijk tussen het Althuys en de huidige Leeghwater destijds ook gelopen mag hebben is koffiedik kijken, maar de tweede sluis moet daar toch wel ergens gezocht worden. De bocht in de Julianalaan bij de Vogelskamp zal een gevolg geweest zijn van een dijkdoorbraak in de Wendeldijk, maar liep ooit recht toe recht aan door. (groene streep)

²⁷ Aad van der Geest, *Dirk van Alkemade en het Huys te Zassenem (Ter Leede)* uit; Genealogieën en verhalen van Rijnlandse en Kennemerlandse voorouders. Jubileumboek deel 2, NGV afd. Rijnland en Kennemerland 2025.

²⁸ De Cleenenpoel is derhalve de oudste vermelding van de latere Cleypoel. Floris Balthasars gebruikt deze naam nog steeds in 1615. Na de drooglegging van de Lisserpoelpolder in 1624, inclusief de Cleenenpoel op Sassenheims grondgebied, wordt deze Cleenenpoel door J. Dou in 1624 vermeld als de Cleypolder. Logisch als je bedenkt dat dit poeltje in de volksmond altijd Cleypoel werd genoemd

²⁹ A.M. Hulkenberg, *Het Huys Dever te Lisse*, Europese Bibliotheek Zaltbommel 1966. pag. 26 met een verwijzing naar het Algemeen Rijksarchief, Leenkamer 20 folio 12

³⁰ Div. auteurs De Lisserpoelpolder 1624-2024, pagina 20. Uitgave van de Cultuur-Historische Vereniging Oud Lisse 2024

In 1226 is er sprake van een gebied dat men *Wendeldijk* noemt. Deze locatie bestond dus al wel. Er wordt dan meestal bij vermeld dat deze dijk gelegen was aan de zuidkant van het Leidsemeer. Het Leidsemeer wordt echter pas voor de eerste keer in 1248 vermeld, dus 22 jaar later, en dan nog als *Flumen Leythenmeer*, dus als een vergrote veenstroom. In die Wendeldijk van 1226 moesten zeven sluizen komen ter beheersing van de waterstanden. Het reeds bewoonbare en ontgonnen deel van Rijnland ten noorden van de Rijn en ten oosten van de strandwallen, moest beschermd worden tegen overtollig water uit Utrecht. Er moesten noord-waarts gerichte reguleerbare afvoermogelijkheden gevonden worden om Rijnland droog te houden. Tevens moest de Wendeldijk eventueel opgestuwd water uit het noorden tegenhouden, omdat er nog geen dam in het Spaarne ten noorden van Haarlem was gelegd. In 1226 was Philips III van Wassenaer burggraaf van Leiden en viel Sassenheim onder zijn bewind. Parochieel vielen de kerken of kapellen van De Kaag, Lisse, Rooversbroek en Cleyne Burgerveen onder Sassenheim. Groot Burgerveen en De Vennep vielen tevens onder de jurisdictie van de Burggraaf. Of het traject van de oude benoordenrijnse Wendeldijk een soort begrenzing van dat burggraafschap aangaf is niet helemaal in te schatten, omdat het onduidelijk is hoever de jurisdictie van het burggraafschap tussen 1200 en 1310 zich nu exact uitstrekte. Dit burggraafschap strekte zich rond 1310 mogelijk wel uit tot aan de Wendeldijk. Dit werd in feite bevestigd door de oorkonde van 1310 waarin graaf Willem III van Holland toestemming aan burggraaf Hendrik van Cuijck verleende om de visserij van de Wendeldijk voor 400 pond te verkopen aan de heemraden van de Sparendamme. Deze toestemming kwam overigens van de Graaf van Holland omdat de rechten van de vronvisserij nog bij het graafschap behoorde. Na 1310 horen we niet veel meer van de oude Wendeldijk, op een vermelding van Jan van Hout na die de voet van de oude Wendeldijk zocht bij Sassenheim of Warmond. Tevens vinden we de naam Wendeldyckshouck op de kaart van Johannes J. Dou en Steven P. van Brouckhuijsen na uit 1647 (HHR A-4271). Deze vermelding staat bij de monding van de Aa (Ade).

Hoe het landschap, de waterlopen en het traject van de oude Wendeldijk er tussen 1200 en 1310 oostelijk van het Althuys eruitgezien zouden kunnen hebben is voor mij, gezien de strekking van dit artikel in de eerste plaats niet relevant. In de tweede plaats vind ik het dan ook uiterst moeilijk om hier zelfs maar iets over te zeggen. Een lichtpuntje is de Julianalaan op het Kaageiland, maar daarna laat ik het graag aan andere au-teurs over, die hun sporen op dit gebied meer dan verdiend hebben, te weten; De Kaag en de Kagerplassen, door Elsa Jagerman uit 1973. De geschiedenis van Kaageiland, door Jan Biemond, in Alkmadders nr. 141 en 142 uit 2018. Duizend jaar tussen Kaag en Braassem, meerder delen in Alkmadders, van nr. 163 in 2024, tot nr. 173 in 2026, door Jan Kuipers, met de nadruk over dit onderwerp op nr. 165.

Sassenheim juli 2026